

פרק א' - יחסי הדוד והרעיה

ר' דוד סבתו

'שיר השירים אשר לשלמה'

אחד הקשיים הבולטים בלימוד המגילה היא כיצד לחלק את המגילה. לאורך כל המגילה, הקביעה היכן מתחיל שיר והיכן נגמר שיר, איננה פשוטה כלל. כמו כן, עלינו לבחון האם יש קשר בין שיר למשנהו או שכל שיר עומד בפני עצמו. רש"י קורא את המגילה כסדר המקראות, ורואה אותה כסיפור שלם, אך פשוטו של מקרא לא מחייב קריאה כזו. לאחר כל קטע תצוף השאלה האם יש מהלך שאפשר לעמוד עליו, מגמה המובילה משיר לשיר, או לא.

הפסוק הראשון של הפרק אינו חלק מהשיר הראשון, אלא הקדמה כללית: "שיר השירים אשר לשלמה". את הביטוי "שיר השירים" חז"ל מפרשים שמדובר במובחר ובמשובח שבשירים. מה פירוש "אשר לשלמה"? הפירוש המקובל הוא ששלמה אמר שיר זה. פירוש אחר הוא ששיר השירים מלוקט או שייך לשלמה. לפי זה, שלמה הוא הדובר בשיר, והוא אף נזכר פעמים מספר במגילה. לא ברור איזה תפקיד יש לשלמה בשיר, אך ברור שיש לו תפקיד מסוים ואינו רק מספר. ברור שהשיר קשור לחייו ולחוויותיו של שלמה.

הברייתא המפורסמת אומרת שחזקיה וסיעתו כתבו את משלי, קהלת ושיר השירים [בבא בתרא טו, א]. בעל העקידה, בפירושו לשיר השירים, מפרש אחרת את הפתיחה. לדעתו האמירה "שיר השירים אשר לשלמה" פירושה ששיר השירים נכתב על שלמה. שלמה אינו המחבר אלא מסופר על אודותיו. לפי פירושו, הדגש הוא בתפקיד של שלמה בשיר, ולא בהיותו המחבר.

שלמה מוזכר גם לקראת סוף המגילה: "כִּרְם הִיָּה לְשִׁלְמָה בְּבַעַל הַמֶּן נָתַן אֶת הַכֶּרֶם לְנֹטְרִים אִישׁ יָבֵא בְּפָרְיוֹ אֶלֶף כֶּסֶף: כִּרְמֵי שְׁלֵי לְפָנָי הָאֵלֶף לָהּ שְׁלֵמָה וּמְאֵתִים לְנֹטְרִים אֶת פְּרִיָּו" [ח, יא-יב]. יש מסגרת למגילה - פתיחה בשלמה וסיום בשלמה. הביטוי "כרם היה ל..." מופיע פעמיים נוספות בתנ"ך, בסיפור נבות היזרעאלי ובמשל הכרם של ישעיהו. "כִּרְם הִיָּה לְיִדִי בְּקֶרֶן בֶּן שִׁמְן" [ישעיה ה, א] - פסוק זה מקביל לפסוק משיר השירים - "כרם היה לשלמה בבעל המון". ההבדל הוא בשמות "שלמה" ו"ידידי", אך שלמה גם נקרא ידידיה, כפי שמסופר בספר שמואל. נמצא, שמשל הכרם מתייחס לאותו האדם שמוזכר בשיר השירים. גם פתיחת המגילה ופתיחת המשל דומים - "שיר השירים אשר לשלמה" "אֲשִׁירָה נָא לְיִדִי שִׁירַת דָּוִד לְכֶרְמוֹ" [שם]. ייתכן שפתיחת משל הכרם הוא פראפרזה על פתיחת וסיום שיר השירים.

משל הכרם בישעיהו יכול לשפוך אור חדש על שיר השירים. במשל הכרם, הידיד הוא ה' והכרם הוא ישראל, כפי שמפורש: "כִּי כָרַם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאִישׁ יְהוּדָה נָטַע שְׁעָשׂוּעִיו" [שם ז]. המשל מתאר את הטיפוח ואת האכזבה מהטיפוח, אהבה גדולה וציפייה ובסופו של דבר אי התממשות הציפייה. כפי שגם עולה מכרם נבות, האמירה: "כרם היה לנבות" מבטאת את הקשר העמוק שבין נבות לנחלתו.

יכול להיות שיש כאן פירוש ראשון למגילת שיר השירים. כבר ישעיהו פירש את שיר השירים כמשל, והוא מוכר ככזה. על פי פירוש זה, אמרו חז"ל: "כל שלמה האמורין בשיר השירים קדש, שיר למי שהשלום שלו" [שבועות לה, ב]. זו דוגמה יפה לדברי חז"ל ששיר השירים אינו רק שיר אהבה, אלא יש לו יסוד של נמשל.

פרק א, ב-ח - היחידה הראשונה

כמה שירים יש בפרק א? כמובן, זה תלוי בשאלה מה הופך שיר לשיר. אילו פרמטרים אפשר למצוא כדי לקשר את השיר ליחידה אחת? באופן הכי מינימלי, פסוקים ב'-ד' הם יחידה אחת שבהן הרעיה מדברת אל הדוד, בפסוקים הבאים הרעיה מדברת אל בנות ירושלים. הנושא של הפסוקים משותף - הרעיה מתארת את האהבה שבינה ובין הדוד.

(ב) יִשְׁקֵנִי מְנֻשִׁיקוֹת פִּיהוּ כִּי טוֹבִים דְּדִידְךָ מִיָּיִן: (ג) לְרִיחַ שְׁמֹנֶיךָ טוֹבִים שְׁמֵן תּוֹרֵךְ שְׁמֶךָ עַל כֶּן עֲלָמוֹת אֶהְבֹּךָ: (ד) מְשַׁכְּנֵי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה הִבִּיאֵנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בְּךָ נִזְכְּרָה דְּדִידְךָ מִיָּיִן מִיִּשְׁרָיִם אֶהְבֹּךָ: ס

אפשר למצוא ראייה לכך שמדובר בשיר אחד מהמילים עצמם. ראשית, השיר פותח באמירה: "טובים דודיך מיין" ומסתיים "נזכירה דודיך מיין". מילה נוספת שחוזרת היא "אהבוך", והיא חוזרת בשתי נקודות מפתח.

נתבונן בשיר ונסה לעמוד על המבנה שלו:

יִשְׁקֵנִי מְנֻשִׁיקוֹת פִּיהוּ	מְשַׁכְּנֵי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה
כִּי טוֹבִים דְּדִידְךָ מִיָּיִן:	הִבִּיאֵנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו
לְרִיחַ שְׁמֹנֶיךָ טוֹבִים	נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בְּךָ
שְׁמֵן תּוֹרֵךְ שְׁמֶךָ	נִזְכְּרָה דְּדִידְךָ מִיָּיִן
עַל כֶּן עֲלָמוֹת אֶהְבֹּךָ:	מִיִּשְׁרָיִם אֶהְבֹּךָ:

בולט מאוד שיש לשיר מבנה מובהק. לשני חלקי השיר ארבע צלעות וצלע סוגרת שמסתיימת במילה "אהבוך". שני הבתים פותחים גם במילה דומה "ישקני" ו"משכני". המבנה של שיר מומחש.

מה הנושא של כל בית? איזה רגש עולה? בשני השירים אפשר לומר שיש תיאור של ערגה. השיר פותח בגוף שלישי, עובר לגוף שני, חוזר לגוף שלישי - "הביאני המלך חדריו" - ומסיים בגוף שני. כך מפרש הרשב"ם: פעמים משוררת הכלה כאילו מדברת עם אוהבה ולפעמים כמדברת עם רעותיה. לפי זה, הרעיה אינה באמת מדברת עם הדוד אלא חלום שמביע געגוע. וכן מפרש ראב"ע: "דברי הנערה כאילו תדבר עם נפשה וכל תאווה שישק אותה פעמים רבות כי לא תשבע מאחת וכאילו הרגיש הרועה וחזרה מדברת לו". שיר השירים פותח בערגה שאינה ממומשת, חלום.

"ישקני מנשיקות פיהו כי טובים דדיך מיין" - דודיך פירושו אהבתך, אהבתך שמתבטאת בנשיקה טובה יותר מיין. הדימוי בפסוק ג' הוא שמן. יין ושמן לרוב באים יחד, אלא שיש להם תפקידים שונים. היין מבטא את הטעם, ולא רק הטעם מבטא את האהבה, אלא גם הריח. "שמן תורק שמך" - כאשר מריקים את השמן מכלי לכלי ריחו נודף (מכאן באה המילה 'תמרקים'). נשיקה קשורה לטעם ולכן מדובר על הפה ('ישקני מנשיקות פיהו'), אך כאן מדובר על הריח ולכן מדובר על השם ('שמן תורק שמך'). השם איננו קשור לראייה או למגע, אלא הוא נישא למרחוק, כמו ריח השמן, ואפילו "טוב שם משמן טוב" [קהלת ז, א]. החתימה היא "על כן עלמות אהבוך" - הפעם הראשונה שנזכרת אהבה בשיר השירים מתייחסת לעלמות רבות, ולא של הרעיה אל הדוד.

"משכני אחריך נרוצה הביאני המלך חדריו נגילה ונשמחה בך" - הרעיה מתגעגעת לאותו המפגש, ולכאורה מדובר באירוע יותר פרטי. אולם, הביטוי הוא 'חדריו' ולא 'חדרו', אחד מהחדרים הרבים שיש לו. הרעיה פונה בפעם הראשונה לדוד בתואר - 'מלך' - האם הוא באמת מלך או שהיא רק מדמה אותו למלך? 'נזכירה דדיך מיין מישרים אהבוך' - מה פשר האמירה 'נזכירה'? מה פשר לשון הרבים? - נראה שהכוונה לאני ואתה או אני ונשים אחרות. אפשר לפרש שהביטוי "דודיך מיין" - פירושו שאהבתך טובה מיין. "מישרים" בתנ"ך מקביל לרוב לצדק, לפי פירוש זה הכוונה היא שבצדק העלמות

אהבוך, והסיבה היא "נזכירה דודיך מיין". צודקות העלמות כולן שרוצות לאהוב אותך, הן זיהו משהו נכון.

מה משמעותו של שיר זה, שפותח את שיר השירים? כך מפרש רש"י:

ישקני מנשיקות פיהו - זה השיר אומרת בפיה בגלותה ובאלמנותה מי יתן וישקני המלך שלמה מנשיקות פיהו כמו מאז לפי שיש מקומות שנושקין על גב היד ועל הכתף אך אני מתאוה ושוקקת להיותו נוהג עמי כמנהג הראשון כחתן אל כלה פה אל פה. (הרעיה רוצה לחזור לאהבה הראשונה ולא למשהו רחוק).

כי טובים - לי דודיך מכל משתה יין ומכל עונג ושמחה, ולשון עברי הוא להיות כל סעודת עונג ושמחה... זהו ביאור משמעו, ונאמר דוגמא שלו על שם שנתן להם תורתו ודבר עמהם פנים אל פנים ואותם דודים עודם ערבים עליהם מכל שעשוע (דברי רש"י מבוססים על מדרש חז"ל על היחס בין דברי תורה לדברי סופרים. הפה מסמל את דברי התורה. 'עודם' - גם בגלות, רש"י יוצר ניגוד בין המצב הקשה למצב שהיה) ומובטחים מאתו להופיע עוד עליהם לבאר להם סוד טעמיה ומסתר צפונותיה ומחלים פניו לקיים דברו וזהו ישקני מנשיקות פיהו.

מישרים אהבוך - אהבה עזה אהבת מישור בלי עקיבה... זהו פשוטו לפי עניינו, ולפי דוגמתו הם מזכירים לפניו חסד נעורים אהבת כלולות לכתם אחריו במדבר ארץ ציה וצלמות וגם צדה לא עשו להם והאמינו בו ובשלוחו ולא אמרו היאך נצא למדבר לא מקום זרע ומזונות והלכו אחריו והוא הביאם לתוך חדרי היקף ענניו בזו עודם היום גלים ושמחים בו אף לפי עניים וצרתם ומשתעשעים בתורה ושם מזכירים דודיו מיין ומישור אהבתם אותו. (הביטוי לגעגוע בגלות הוא לימוד התורה, משום שלא נותר דבר אחר - לא ארץ ולא מקדש).

הפירוש של רש"י הולם את השיר בכך שהוא מתאר חלום וכיסופים, ולא תיאור אהבה שקיימת כרגע.

על רקע שיר זה, אנו עוברים לשיר הבא, שמתפרס על שני פסוקים (ה'ו'). בפסוק ז' הרעיה פונה לאהוב, בניגוד לפסוקים ה'ו' שבהם היא פונה לבנות ירושלים.

(ה) שְׁחֹרְרָה אֲנִי וְנָאָה בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאֶלְלִי קָדָר פִּירִיעוֹת שְׁלֹמָה: (ו) אֶל תְּרַאוּנִי שְׁאֲנִי שְׁחֹרְרָת שְׁשִׁזְפַתְנִי הַשָּׁמֶשׁ בְּנִי אֲמִי נָחְרוּ בִי שְׁמֵנִי נִטְרָה אֶת הַכְּרָמִים כְּרָמִי שְׁלִי לֹא נִטְרָתִי:

הנושא המשותף לשני הפסוקים הוא המצב של הרעיה כשחורה מול משהו אחר. בפסוק ו' הרעיה מתייחסת לגורם נוסף - "בני אמי", המשפחה, החיים. "ששזפנתי השמש" - כביכול השמש ראתה אותי הרבה זמן, משהו קרה והשתנה. הסיבה היא "בני אמי נחרו בי" - באמת הרעיה יפה, אך אפילו האנשים הקרובים אליה התייחסו אליה בצורה אכזרית ובכעס. הסיבה היא "שמני נטרה את הכרמים" - עבודה קשה. "כרמי שלי לא נטרתי" אפשר לומר שהכוונה כפשוטו, אך אפשר שמדובר בדימוי ליופיה של הרעיה. במילים אחרות, היא הזניחה את עצמה ומכיוון שלא נתנו לה להתעסק בעצמה, היא נראית כפי שנראית. זו הטרגדיה שלה. סיפור קשה על מישהי שהייתה נאוה והיום היא שחרחרת.

כך מפרש האבן עזרא:

שחורה - יש מפרשים שהיא יפה כמו האשה הכושית (ואז מדובר בתקבולת ולא בניגוד) כי מרוב יופיה תפחד האם שתשלוט בה עין רעה על כן תקרא כושית ושחורה. אין לנו צורך בפירוש הזה באשה הכושית ולא במלת שחורה (הראב"ע מתנגד גם שם לפירוש זה) כי הנה היא העידה בנפשה ואמרה אל תראוני שאני שחרחרת.

רש"י מפרש אחרת:

שחורה אני ונאווה וגו' - אתם רעיותי אל אקל בעיניכם אף אם עזבני אישי מפני שחרות שבי כי שחורה אני על ידי שזיפת השמש ונאווה אני בחיתוך איברים נאים, אם אני שחורה כאהלי קדר המשחירים מפני הגשמים שהם פרוסים תמיד במדברות קלה אני להתכבס להיות כיריעות שלמה, דוגמא היא זו אומרת כנסת ישראל לאומות שחורה אני במעשי ונאה אני במעשה אבותי (יש ניגוד בין היפה למכוער, אך היחס הוא בין הדבר השורשי והעמוק לדבר החיצוני) ואף במעשי יש מהם נאים אם יש בי עון העגל יש בי כנגדו זכות קבלת התורה, וקורא לאומות בנות ירושלם על שם שהיא עתידה ליעשות מטרפולין לכולן כמו שנבא יחזקאל (יחזקאל טז) ונתתי אתהן לך לבנות כמו (יהושע טו) עקרון ובנותיה: בני אמי נחרו בי - הם בני מצרים שגדלתי בהם ועלו עמי בערב רב הם נחרו בי בהסתם ופתוים עד ששמוני.

נוטרה את הכרמים - ושם שזפתני השמש והושחרתי כלומר נתנוני ע"א אחרים וכרמי שהיה שלי מאבותי לא נטרתי. (גורם חיצוני שלילי קרוב גרם לי להזניח את היופי העמוק שלי).

השיר השלישי שנעסוק בו מופיע בפסוקים ז'-ח':

ז) הַגִּידָה לִי שְׂאֵהָבָה נִפְשִׁי אֵיכָה תִרְעָה אֵיכָה תִרְבִּיץ בְּצִהָרִים שְׁלֵמָה אֶהְיֶה כְּעֵטָה עַל עֲדְרֵי חֲבָרִיךָ: (ח) אִם לֹא תִדְעֵי לָךְ הִיפָה בְּנָשִׁים צְאִי לָךְ בְּעֵקְבֵי הַצֶּאֱן וְרַעֲי אֶת גְּדֵי־תֶיךָ עַל מִשְׁכְּנוֹת הָרְעִים: ט

הפסוק הראשון הוא פניה של האישה לדוד ואילו הפסוק השני הוא תגובה של הדוד. השיר מתאר דיאלוג של הדוד והרעיה. הרעיה פונה 'היכן אתה הרועה', הדוד מתואר כרועה, היא שואלת איפה תרביץ את הצאן בצהרים. הרעיה רוצה להיפגש, כפי שנראה מהשיר הראשון, אלא שהיא אינה יודעת היכן הרועה נמצא. "שְׁלֵמָה" - ש-למה, מדוע - "אהיה כעטיה על עדרי חבריך" - אם לא תגלה היכן אתה אהיה עטופה, רש"י מפרש מלשון אבלות.

נתבונן בתגובת הדוד: "אם לא תדעי לך" מקביל ל"הגידה לי שאהבה נפשי". היא קוראת לו "שאהבה נפשי", כינוי שמתבסס על הקשר הנפשי, ואילו הוא מגיב בקשר חיצוני "היפה בנשים". הדוד אינו נענה לשאלתה, אלא אומר לה ללכת בעקבות הצאן. גם היא כנראה רועה והיא צריכה לרעות את הצאן בעקבות הפסיעות ושם היא תגלה אותו. אין הוא מגלה לה היכן הוא נמצא, אלא רק רמזים. רש"י מפרש: "צאי לך בעקבי הצאן - הסתכלי בפסיעת דרך שהלכו הצאן והעקבים ניכרים". הסימנים שהשאירו האבות הראשונים.

שיר זה מסכם את היחידה הראשונה. ביחידה הזו שלושה שירים, ואמנם כל שיר עומד בפני עצמו, אך אפשר להצביע על מכנה משותף בולט. השיר הראשון מתאר חלום על אהבה גדולה, השיר השני מתאר טרגדיה והשלישי מתאר דיאלוג. המכנה המשותף הוא חוסר בשלות. בשיר הראשון הרעיה חולמת אך האהבה אינה ממומשת. האהבה שמוזכרת היא אהבת העלמות, ולא אהבה אישית שלה אל הדוד. בשלב השני, יש בסיס לאהבה - נאווה - אך מבחוח אין היא מתאימה, הגורם החיצוני מפריע לאהבה. גם בשיר השלישי, הרעיה רוצה לממש את הגעגוע, אך הדוד לא ממנה להגיב אלא אומר לה שתלך בעקבותיו. אם הרעיה אינה יודעת היכן הוא נמצא, כנראה שאין היא בשלה. צריך לעמול על המפגש.

כל החטיבה מתארת תהליך ראשוני של מפגש, שעדיין לא שלם. בין אם מדובר על היחס שבין הנשמה לגוף, ובין אם מדובר על היחס של כל אדם לקב"ה, ובין אם מדובר בין כל עם ישראל לקב"ה. המסר

פרקי שיר השירים - סוכם ע"י תלמידים

שעולה מהחטיבה הזו הוא שמדובר בשלב בוסרי שמחייב את המאמץ הבא, ולכן הוא מסתיים בנימה של ריחוק.